DOI: 10.65322/j.srd.02162026.55

UDK 316.33:502.1:101.1

EKOLOGIK MADANIYAT SHAKLLANISHINING FALSAFIY MASALALARI

Muxiddinova Xakimaxon, *katta o‘qituvchi,*
Ijtimoiy fanlar kafedrasi,
E-mail: Xakimagulomovna77@gmail.com,
Namangan davlat texnika universiteti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ekologik madaniyatning shakllanishi bilan bog‘liq ijtimoiy-falsafiy muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi zamonaviy jamiyatda ekologik ong, ekologik tafakkur va ekologik madaniyatning o‘zaro bog‘liqligini ochib berishdan iborat. Maqolada inson va tabiat munosabatlarining tarixiy evolyutsiyasi, texnogen sivilizatsiya sharoitida ekologik inqirozning kuchayishi hamda ekologik mas’uliyatni shakllantirishning falsafiy asoslari yoritiladi. Shuningdek, ekologik ta’lim va tarbiyaning ekologik madaniyat rivojidagi o‘rni ochib beriladi.*

Аннотация: *В данной статье анализируются социально-философские проблемы формирования экологической культуры. Основная цель исследования заключается в раскрытии взаимосвязи экологического сознания, экологического мышления и экологической культуры в современном обществе. В статье освещаются историческая эволюция отношений человека и природы, усиление экологического кризиса в условиях техногенной цивилизации, а также философские основы формирования экологической ответственности. Особое внимание уделяется роли экологического образования и воспитания в развитии экологической культуры.*

Abstract: *This article analyzes the socio-philosophical issues related to the formation of ecological culture. The main purpose of the research is to reveal the interrelation between ecological consciousness, ecological thinking, and ecological culture in modern society. The article highlights the historical evolution of the relationship between humans and nature, the intensification of the ecological crisis under technogenic civilization, and the philosophical foundations of ecological responsibility. In addition, the role of environmental education and upbringing in the development of ecological culture is discussed.*

Kalit so‘zlar: *ekologik madaniyat, ekologik ong, tabiat, jamiyat, ekologik inqiroz, texnogen sivilizatsiya, ekologik tafakkur, barqaror rivojlanish, ekologik mas’uliyat, ekologik ta’lim.*

Ключевые слова: *экологическая культура, экологическое сознание, природа, общество, экологический кризис, техногенная цивилизация, экологическое мышление, устойчивое развитие, экологическая ответственность, экологическое образование.*

Keywords: *ecological culture, ecological consciousness, nature, society, ecological crisis, technogenic civilization, ecological thinking, sustainable development, ecological responsibility, environmental education.*

Kirish. XXI asr insoniyat taraqqiyotining yangi bosqichi sifatida texnologik rivojlanish, urbanizatsiya va global integratsiya jarayonlari bilan tavsiflanadi. Biroq ushbu taraqqiyot jarayonlari bilan bir qatorda ekologik muammolar ham keskinlashib bormoqda. Atmosfera ifloslanishi, global iqlim o‘zgarishi, suv resurslarining kamayishi, biologik xilma-xillikning yo‘qolishi va tabiiy resurslarning haddan tashqari ekspluatatsiya qilinishi zamonaviy sivilizatsiyaning eng dolzarb muammolaridan biriga aylandi. Bu holat insoniyatning tabiatga nisbatan munosabatini qayta ko‘rib chiqishni talab qilmoqda.

Tarixiy jihatdan inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlar turli bosqichlarni bosib o‘tgan. Qadimgi jamiyatlarda tabiat ilohiy kuch sifatida qabul qilingan bo‘lsa, industrial jamiyat shakllanishi bilan tabiat resurs manbai sifatida talqin qilina boshlandi. Ayniqsa, texnogen

DOI: 10.65322/j.srd.02162026.55

sivilizatsiya sharoitida insonning tabiat ustidan hukmronlik qilishga intilishi ekologik muvozanatning buzilishiga olib keldi. Natijada ekologik muammolar nafaqat tabiiy, balki ijtimoiy, iqtisodiy va falsafiy muammoga aylandi [1-2].

Bugungi kunda ekologik inqirozning asosiy sababi sifatida insonning ekologik madaniyati yetarli darajada shakllanmaganligi ko‘rsatib o‘tilmoqda. Chunki ekologik muammolarni faqat texnologik vositalar yordamida hal qilish mumkin emas. Bu jarayonda insonning ekologik tafakkuri, axloqiy mas’uliyati va tabiatga nisbatan ongli munosabati hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ekologik madaniyatni shakllantirish masalasi zamonaviy falsafaning muhim yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda [3].

Ekologik madaniyat insonning tabiat bilan uyg‘un yashash tamoyillarini anglashini ifodalaydi. U nafaqat bilimlar majmui, balki qadriyatlar, axloqiy me’yorlar va amaliy faoliyatni ham o‘z ichiga oladi. Ekologik madaniyatning shakllanishi ekologik ong va ekologik mas’uliyat bilan chambarchas bog‘liqdir. Chunki inson tabiatning ajralmas qismi ekanligini anglamas ekan, ekologik muammolarni samarali hal qilish mushkul bo‘lib qoladi.

Shuningdek, ekologik madaniyatning shakllanishida ta’lim tizimi muhim rol o‘ynaydi. Ekologik ta’lim insonda tabiatga ehtiyotkorona munosabatni, ekologik xavfsizlik ko‘nikmalarini va barqaror rivojlanish g‘oyalarini shakllantiradi. Ayniqsa, yosh avlodda ekologik tafakkurni rivojlantirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir.

Shu nuqtai nazardan, ekologik madaniyat shakllanishining falsafiy asoslarini o‘rganish zamonaviy jamiyat taraqqiyoti uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Usullar. Mazkur maqola konseptual va tahliliy yondashuv asosida ishlab chiqildi. Tadqiqot davomida:

- falsafiy va ekologik adabiyotlar kontent-tahlil qilindi;
- tarixiy-qiyosiy usul orqali inson va tabiat munosabatlarining evolyutsiyasi o‘rganildi;
- tizimli yondashuv yordamida ekologik madaniyatning tarkibiy elementlari tahlil qilindi;
- ekologik ong va ekologik mas’uliyatning shakllanish omillari o‘rganildi.

Tadqiqot obyekti sifatida ekologik madaniyat fenomeni, predmet sifatida esa uning shakllanishining ijtimoiy-falsafiy asoslari olindi.

Taxlil va natijalar. Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ekologik madaniyat zamonaviy jamiyat barqaror rivojlanishining muhim omillaridan biri hisoblanadi. U insonning tabiatga nisbatan munosabati, ekologik qadriyatlari va amaliy faoliyatida namoyon bo‘ladi.

Birinchidan, ekologik madaniyatning asosini ekologik ong tashkil etishi aniqlandi. Ekologik ong insonning tabiat va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni anglashini ifodalaydi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ekologik ong shakllanmagan jamiyatlarda ekologik muammolar yanada keskinlashadi [4-5].

Ikkinchidan, texnogen sivilizatsiya ekologik inqirozning asosiy omillaridan biri ekanligi kuzatildi. Zamonaviy texnologik taraqqiyot inson ehtiyojlarini qondirish imkonini kengaytirgan bo‘lsa-da, tabiat resurslarining haddan tashqari iste’mol qilinishiga ham olib kelmoqda. Bu esa ekologik muvozanatning buzilishiga sabab bo‘lmoqda.

Uchinchidan, ekologik madaniyatning shakllanishida axloqiy qadriyatlarning o‘rni katta ekanligi aniqlandi. Insonning tabiatga faqat foyda manbai sifatida qarashi ekologik muammolarni kuchaytiradi. Shu sababli ekologik axloq tamoyillarini rivojlantirish zarur.

To‘rtinchidan, ekologik ta’limning ekologik madaniyat rivojidagi ahamiyati yuqori ekanligi kuzatildi. Ekologik ta’lim:

- ekologik bilimlarni shakllantiradi;
- tabiatga ehtiyotkorona munosabatni rivojlantiradi;
- ekologik xavfsizlik ko‘nikmalarini hosil qiladi;
- ekologik mas’uliyatni kuchaytiradi.

DOI: 10.65322/j.srd.02162026.55

Beshinchidan, global ekologik muammolar insoniyatning umumiy mas'uliyatini talab qilishi aniqlandi. Chunki ekologik xavf bir davlat yoki hudud bilan chegaralanmaydi. Shu sababli ekologik madaniyat global xarakter kasb etmoqda.

Olib borilgan tadqiqot natijalari ekologik madaniyatning shakllanishi murakkab va ko‘p bosqichli ijtimoiy-falsafiy jarayon ekanligini ko‘rsatadi. Chunki ekologik muammolar faqat tabiatdagi o‘zgarishlar bilan emas, balki inson tafakkuri, qadriyatlari va jamiyatning ma'naviy rivojlanish darajasi bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Inson va tabiat o‘rtasidagi muvozanatning buzilishi, avvalo, insonning tabiatga nisbatan iste'molchilik munosabatining kuchayishi bilan izohlanadi. Natijada ekologik muammolar nafaqat tabiiy, balki ijtimoiy, axloqiy va falsafiy muammoga ham aylangan.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ekologik madaniyatning shakllanishida ekologik bilim muhim asoslardan biri hisoblanadi. Inson tabiat qonuniyatlari, ekologik tizimlarning o‘zaro bog‘liqligi va ekologik xavflarning oqibatlari haqida yetarli bilimga ega bo‘lmasa, ekologik muammolarga ongli yondashuv shakllanmaydi. Shu sababli ekologik ta'lim ekologik madaniyat rivojlanishining muhim omiliga aylanmoqda. Ayniqsa, yosh avlodga ekologik bilimlarni singdirish orqali ularda tabiatga nisbatan mas'uliyat hissini shakllantirish mumkin bo‘ladi [6].

Shuningdek, ekologik tafakkurning rivojlanishi ekologik madaniyatning markaziy elementlaridan biri ekanligi aniqlandi. Ekologik tafakkur insonning tabiatni faqat moddiy resurs manbai sifatida emas, balki hayotning ajralmas qismi sifatida anglashini ifodalaydi. Zamonaviy texnogen jamiyatda insonning tabiat ustidan hukmronlik qilishga intilishi ekologik muvozanatning buzilishiga olib kelmoqda. Shu jihatdan qaraganda, ekologik tafakkur insonning tabiat bilan uyg‘un yashash tamoyillarini anglashiga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida ekologik qadriyatlarning ekologik madaniyat rivojidagi ahamiyati ham yuqori ekanligi kuzatildi. Agar jamiyatda tabiatni asrash, tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish va kelajak avlod manfaatlarini hisobga olish kabi qadriyatlar shakllanmasa, ekologik xavfsizlikni ta'minlash mushkul bo‘lib qoladi. Ekologik qadriyatlar insonning kundalik hayotida, iste'mol madaniyatida va tabiatga bo‘lgan munosabatida namoyon bo‘ladi.

Bundan tashqari, ekologik mas'uliyat ekologik madaniyatning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘lishi aniqlandi. Inson o‘z faoliyatining tabiatga ko‘rsatadigan ta'sirini anglagan holda yashashi zarur. Chunki ekologik muammolar ko‘pincha insonning mas'uliyatsiz faoliyati natijasida yuzaga keladi. Shu sababli ekologik mas'uliyatni shakllantirish ekologik tarbiya va ma'naviy rivojlanish bilan bevosita bog‘liqdir.

Tahlillar yana shuni ko‘rsatadiki, ekologik madaniyat faqat nazariy tushuncha emas, balki amaliy faoliyatda namoyon bo‘ladigan ijtimoiy hodisadir. Insonning chiqindilarni saralashi, suv va elektr energiyasidan oqilona foydalanishi, yashil hududlarni asrashi kabi kundalik faoliyatlari ekologik madaniyat darajasini ifodalaydi. Demak, ekologik madaniyatning rivojlanishi insonning real hayotdagi amaliy xatti-harakatlari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Shu bilan birga, ekologik madaniyatning shakllanishiga globalizatsiya jarayonlari ham sezilarli ta'sir ko‘rsatmoqda. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi ekologik muammolar haqida tezkor axborot olish imkonini yaratgan bo‘lsa-da, ommaviy iste'molchilik madaniyatining kuchayishi ekologik xavflarning ortishiga ham sabab bo‘lmoqda. Bu esa ekologik madaniyatni rivojlantirishda nafaqat milliy, balki global yondashuv zarurligini ko‘rsatadi [7].

Umuman olganda, natijalar ekologik madaniyatning rivojlanishi insonning ichki madaniyati, axloqiy pozitsiyasi va ma'naviy dunyosi bilan uzviy bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi. Shu sababli ekologik muammolarni hal qilishda texnik va huquqiy choralar bilan bir qatorda falsafiy, ma'naviy va tarbiyaviy yondashuvlar ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Muhokamalar. Ekologik madaniyatning shakllanishi zamonaviy falsafaning eng muhim muammolaridan biri hisoblanadi. Chunki insoniyat taraqqiyotining bugungi bosqichida tabiat va

DOI: 10.65322/j.srd.02162026.55

jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar tobora murakkablashib bormoqda. Texnologik taraqqiyot inson hayotini yengillashtirayotgan bo‘lsa-da, ekologik xavflarning kuchayishiga ham sabab bo‘lmoqda.

Muhokamalar shuni ko‘rsatadiki, ekologik muammolarni faqat texnik vositalar yordamida hal qilib bo‘lmaydi. Masalan, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalarining mavjudligi ekologik muammolarni to‘liq bartaraf eta olmaydi. Chunki asosiy muammo insonning iste’molchilik tafakkuri bilan bog‘liqdir.

Shuningdek, ekologik madaniyatning shakllanishida ta’lim va tarbiya tizimining roli alohida ahamiyatga ega. Agar yosh avlodda ekologik mas’uliyat shakllanmasa, ekologik xavfsizlikni ta’minlash mushkul bo‘lib qoladi. Shu sababli ekologik ta’limni barcha bosqichlarda kuchaytirish zarur.

Muhokamalar davomida ekologik madaniyatni rivojlantirishning quyidagi yo‘nalishlari muhim ekanligi qayd etildi:

- ekologik ta’limni rivojlantirish;
- ekologik axborot madaniyatini shakllantirish;
- ekologik qadriyatlarni targ‘ib qilish;
- ekologik qonunchilikni kuchaytirish;
- yoshlarni ekologik loyihalarga jalb qilish.

Bundan tashqari, Sharq falsafasida tabiatga ehtiyotkorona munosabat masalasi muhim o‘rin tutganligi aniqlandi. Ayniqsa, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino va Alisher Navoiy asarlarida inson va tabiat uyg‘unligi haqidagi fikrlar ekologik madaniyatning tarixiy ildizlarini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, ekologik madaniyat zamonaviy jamiyatning ma’naviy taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu sababli ekologik muammolarni hal qilishda falsafiy yondashuv muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ekologik madaniyatning shakllanishi zamonaviy jamiyat taraqqiyotining eng muhim shartlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. XXI asrda insoniyat duch kelayotgan ekologik muammolar – global iqlim o‘zgarishi, atmosfera ifloslanishi, suv resurslarining kamayishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi va tabiiy boyliklarning haddan tashqari iste’mol qilinishi inson va tabiat o‘rtasidagi muvozanatning buzilganligini ko‘rsatmoqda. Bu holat esa ekologik muammolarni faqat texnologik yoki iqtisodiy vositalar orqali emas, balki falsafiy, ma’naviy va madaniy yondashuv asosida hal qilish zarurligini anglatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ekologik madaniyat insonning tabiatga nisbatan ongli va mas’uliyatli munosabatini shakllantirishga xizmat qiladi. Ekologik madaniyat rivojlangan jamiyatlarda inson tabiatni faqat iqtisodiy manfaat manbai sifatida emas, balki hayotning ajralmas qismi sifatida qabul qiladi. Shu sababli ekologik madaniyat inson va tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, zamonaviy texnogen sivilizatsiya sharoitida ekologik qadriyatlarning zaiflashuvi ekologik inqirozning yanada chuqurlashishiga olib kelmoqda.

Shuningdek, ekologik madaniyat ekologik xavfsizlikni mustahkamlashning ham muhim vositasidir. Chunki ekologik xavfsizlik faqat davlat siyosati yoki ekologik qonunlar bilan emas, balki insonlarning kundalik hayotdagi ekologik xulq-atvori bilan ham belgilanadi. Suv va energiya resurslaridan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, tabiatni asrashga qaratilgan faoliyat ekologik madaniyatning amaliy ko‘rinishlari hisoblanadi. Shu jihatdan ekologik madaniyat jamiyatning ekologik barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Maqolada o‘rganilgan nazariy va amaliy jihatlar ekologik madaniyatning barqaror rivojlanish konsepsiyasi bilan uzviy bog‘liq ekanligini ham ko‘rsatdi. Barqaror rivojlanish bugungi avlod ehtiyojlarini qondirish bilan bir qatorda kelajak avlod manfaatlarini ham hisobga olishni talab qiladi. Shu sababli ekologik madaniyat kelajak avlod oldidagi axloqiy mas’uliyatni anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Agar insoniyat ekologik mas’uliyat tamoyillariga amal

DOI: 10.65322/j.srd.02162026.55

qilmasa, ekologik muammolar nafaqat bugungi jamiyat, balki kelajak avlod hayoti uchun ham jiddiy xavf tug‘diradi.

Tadqiqot davomida ekologik madaniyatning shakllanishida ekologik ong va ekologik tafakkurning o‘rni alohida ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Ekologik ong insonning tabiat bilan o‘zaro bog‘liqligini anglashiga xizmat qilsa, ekologik tafakkur tabiatga nisbatan uzoq muddatli va mas’uliyatli yondashuvni shakllantiradi. Shu sababli ekologik madaniyatni rivojlantirish, avvalo, inson tafakkurini o‘zgartirish va unda ekologik qadriyatlarni shakllantirish bilan bog‘liqdir.

Bundan tashqari, ekologik madaniyatni shakllantirishda ta’lim tizimining roli nihoyatda katta ekanligi kuzatildi. Ta’lim jarayonida ekologik bilimlarni keng targ‘ib qilish, yosh avlodda tabiatga ehtiyotkorona munosabatni shakllantirish va ekologik mas’uliyat hissini rivojlantirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ekologik ta’limni falsafa, axloq, madaniyat va ijtimoiy fanlar bilan integratsiyalash ekologik tafakkurning yanada chuqur shakllanishiga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, ekologik madaniyatni rivojlantirish faqat ta’lim tizimi zimmasidagi vazifa emasligi ham aniqlandi. Bu jarayonda oila, mahalla, ommaviy axborot vositalari, davlat va jamoat tashkilotlari ham faol ishtirok etishi zarur. Chunki ekologik madaniyat jamiyatning umumiy ma’naviy darajasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, u faqat kompleks yondashuv asosida shakllanishi mumkin.

Umuman olganda, ekologik madaniyat zamonaviy jamiyatning ma’naviy va ijtimoiy taraqqiyotini belgilovchi muhim omillardan biridir. Ekologik muammolarni hal qilish uchun insoniyat texnologik taraqqiyot bilan bir qatorda ekologik qadriyatlarni ham rivojlantirishi zarur. Faqat shundagina inson va tabiat o‘rtasidagi muvozanatni saqlash, ekologik xavfsizlikni ta’minlash hamda barqaror rivojlanishga erishish mumkin bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ўзбекистон Республикасининг “Экологик назорат тўғрисида”ги Қонуни. – Тошкент, 2013.
2. Бердяев Н.А. Философия свободы. – М.: Республика, 1990.
3. Моисеев Н.Н. Человек и биосфера. – М.: Молодая гвардия, 1990.
4. Фромм Э. Иметь или быть? – М.: АСТ, 2010.
5. Jonas H. The Imperative of Responsibility. – Chicago: University of Chicago Press, 1984.
6. Leopold A. A Sand County Almanac. – Oxford: Oxford University Press, 1949.
7. Naess A. Ecology, Community and Lifestyle. – Cambridge: Cambridge University Press, 1989.